

Käytäntötutkimuksen jännitteitä

Raija Väisänen

Käytäntötutkimuksella on yhteiskunnan tarpeista ja lähtökohdista nousevat tavoitteet ja tutkimuskohteet. Sen keskeisinä mielenkiinnon kohteina ovat käytännön toiminnan jäsentäminen ja kehittäminen sekä käytännössä toimivien ihmisten tietoisuus toiminnastaan. Toisaalta käytäntötutkimuksella on kosketuspintaa laajempaan yhteiskunnallisen syrjäytymisen problematiikkaan, esimerkiksi marginaalikysymyksiin, sillä tutkimuksen kohteena voi olla toiminta, jonka avulla pyritään edistämään yhteiskuntaan integroitumista ja ehkäisemään syrjäytymistä. Ihmisten hyvinvointia edistävien yhteiskunnallisten toimintojen tutkiminen on sosiaalipoliittinen, mutta myös kulttuurinen kysymys, jolloin arvoilla ja inhimillisillä odotuksilla on merkitystä.

Käytäntötutkimus hakee edelleen paikkaansa tutkimuksen kentässä ja näin ollen siihen liittyy myös monenlaisia jännitteitä. Tutkimuksen uskottavuuteen vaikuttaa keskeisesti se, miten teoreettisesti luotettavaa, objektiivista ja merkityksellistä tietoa tutkimuskohteesta pystytään tuottamaan. Käytäntötutkimus kiinnittyy soveltavan tutkimuksen kontekstiin ja se voi olla vertailevaa tutkimusta esimerkiksi silloin, jos siinä paikannetaan ihmisten elämäntilanteita ja heidän vastuuta itsestään hyvinkin erilaisissa monikulttuurisissa ja monikansallisissa konteksteissa. Tutkittavien ilmiöiden kirjo on monimuotoinen, minkä vuoksi tutkimuksella on

usein monitieteellinen konteksti. Käytäntötutkimuksessa pyritään jäsentämään myös suhdetta erilaisiin tieteellisiin lähtökohtiin, menetelmiin ja työmuotoihin ilman arvoasteikkojen rakentamista. Lähtökohtana on näkemys, että erilaisilla tutkimusstrategioilla on annettavaa yleisen tietoisuuden lisäämiseksi.

Tässä artikkelissa käsitellään käytäntötutkimusta sen yleisen luonteen, tieteellisen uskottavuuden, elämis- ja systeemimaailman kohtaamisen, kehittämisen ja tutkimuksen suhteen sekä menetelmällisten kysymysten kannalta. Tieteellisen olemuksen yleisessä jäsennyksessä rajautaan lähinnä Habermasin tiedonintressiteoriaan. Käytäntötutkimuksen paikasta ja luonteesta on käyty viime vuosina keskustelua erityisesti sosiaalialalla ja sen vuoksi artikkeli kiinnittyy osittain sosiaalialan kontekstiin. Samoja tulkintoja voidaan soveltaa kuitenkin myös muille inhimillisestä toiminnasta kiinnostuneille tieteenaloille.

Käytäntötutkimuksen yleisestä luonteesta

Käytäntötutkimuksen aiheet ja ongelmienasettelut liittyvät työn käytäntöihin, ja tutkimuksen yhtenä tavoitteena on palvella useita erilaisia intressitahoja. Tutkimus on luonteeltaan rajoja useampaan suuntaa ylittävää ja sitä leimaa moniäänisyys, kaikenkattavuus ja arkisuus. Tutkimuksen tarkoituksena on säilyä ajassa elävänä, luovana ja itseään uudistavana, sillä se perustuu kritiikkiin ja reflektioon sekä innovatiivisuuteen ja vuorovaikutuksellisuuteen. Käytäntötutkimusta on mahdollista tehdä ilman teorian ja käytännön dialogia sekä näkemystä siitä, että tutkimus on mielekäästä ja muutossuuntaan pyrkivää. (Walls 2005, 24–25; Satka ym. 2005, 12–15.)

Uudelleen käsitteellistäminen on käytäntötutkimuksen keskeinen ulottuvuus. Siinä muodostetaan uusia teoreettisia, käsitteellisiä ja käytännöllisiä kehyksiä ja välineitä. Käytäntötutkimuksen tieteellinen uskottavuus riippuu paljon siis siitä, miten perustellusti se pystyy tieteenfilosofisia ja tieteenteoreettisia paikannuksia ja koordinaatteja osoitta-

maan. Tähän liittyy myös kysymyksenasettelu siitä, mitä teorialla ymmärretään. Tarkoitetaanko sillä esimerkiksi määritelmiä ja yleisiä perusteltuja käsityksiä asioista, tieteenalan itsensä sisällä kehitettyä systemaattista tieto- tai tiedonmuodostamisjärjestelmää, yksityistapauksia ilmaisevia hypoteeseja tai mallia, joka itsessään on teoria tai teoriaehdotus. Jännitteitä voi syntyä, jos teorian käsitteellinen määrittäminen on hajanaista, satunnaista tai epäyhtenäistä.

Tiedontuotanto on käytäntötutkimuksessa kulttuurista, yhteisesti luotua ja yhteisön kielellisiin rakenteisiin sidottua. Tämä merkitsee, että todellisuutta pyritään ymmärtämään ja tulkitsemaan historiallisten, sosiaalisten, kulttuuristen ja psyykkisten kytkentöjen kannalta. Merkitysten muodostaminen on ainutlaatuinen yksilöllinen tulkintojen kokonaisuus, joka on siis osa yksilön kulttuurista ympäristöä, elämänhistoriaa ja kokemusmaailmaa. Kiinnostavia, mutta myös vaativia ovat menetelmät ja keinot, joiden avulla ilmiöiden salattuja ja kätkeytyviä merkityksiä voidaan etsiä. (Rostila & Mäntysaari 1997; Walls 2005, 38–40, 41; Arnkil 2005.) Kielen, kommunikoinnin, dialogin ja vuorovaikutuksen läsnäoloon voi käytäntötutkimuksessa liittyä myös alueellisesti rajattuja ja määrittäviä kulttuurisia ja eettisiä kysymyksiä.

Käytäntötutkimuksessa muodostuva tieto on usein keskustelunomaista ja narratiivista, siis kertomuksina esiintyvää. Narratiivista tietoa arvostetaan, sillä se kytkeytyy arkipäivän tilanteisiin ja erilaisten kertomusten kautta muodostuu uskomusten ja käsitysten matriisi, joka auttaa jäsentämään työtä, elämää ja maailmaa. (Karvinen ym. 2000.) Sosiaalialalla käytäntötutkimukselle on syntynyt myös omanlaisiaan tietokäsityksiä ja tiedontuottamisen tapoja sekä oma toimintakulttuuri (esim. Juhi-la & Pösö 2000; Satka ym. 2005, 11). Oma toimintakulttuuri on tekijä, joka toimii innovatiivisuuden vahvistajana, mutta toisaalta vaarana voi olla, että tutkimus kaventuu ja ohjautuu yhä enemmän perinteisen akateemisen tutkimuksen ulkopuolelle.

Tieteellisen uskottavuuden kysymys – lähtökohtana tiedonintressiteoria

Yksi tapa jäsentää käytäntötutkimuksen tieteellistä uskottavuutta on sen kiinnittäminen tiedonintressiteorian kontekstiin, koska eri tiedonintressit johtavat erilaisiin tiedekäsityksiin ja vastaavasti myös erilaisiin tutkimusotteisiin. Habermas (1987) on yhdistänyt tiedonintressitarkastelunsa paitsi tiedon ja tieteen kehitykseen myös yleisemmin ihmilliseen elämään, sillä tiedonintressit tulevat ilmi sosiaalisissa organisaatioissa vaikuttavien välineiden eli työn, kielen ja herruuden kautta. Käytäntötutkimuksessa tiedonintressiteoria mahdollistaa tylogisen tavan kuvata tieteiden välisiä suhteita ja lisäksi sen avulla on mahdollista jäsentää tapaa, jolla tutkittavaa ilmiötä pyritään lähestymään ja tulkitsemaan. Tutkimuksen tieteellinen uskottavuus perustuu eri tiedonintressien ja niiden välisen dialogin tunnistamiseen ja todentamiseen sekä johtopäätösten tekemiseen. Tutkijalla on tässä tehtävässä suuri vastuu, mutta samalla myös velvoite. (Walls 2005.) Toisaalta eri tieteenaloilla (Kuusela 1996, 280–282) voidaan olla myös kykenemättömiä näkemään erilaisten tiedonintressien alaisuutta.

Tekninen tiedonintressi (Habermas 1987) perustuu positivistiseen empiiris-analyyttiseen sekä syy- ja seuraussuhteita korostavaan tiedonmuodostukseen, jonka avulla voi avautua mahdollisuus puuttua suunnitellusti asioihin. Teorian ja käytännön suhteessa korostuu deduktiivinen ote, mikä merkitsee suuntaa teoriasta käytäntöön. Ihmiskäsitys on lähinnä atomistinen eli ulkoa ohjattu ja tutkijan tehtävänä on toimia lähinnä ulkopuolisena asiantuntijana eli tarkkailijana. Tutkijan ja tutkittavien (osallistujien) suhdetta leimaa riippumattomuus. Kysymyksenä herää, miten ja missä määrin käytäntötutkimus kiinnittyy tähän perinteisesti luonnontieteelliseen tieteellisfilosofiseen viitekehykseen siitä huolimatta, vaikka sen tavoitteena on myös pyrkimys vaikuttaa ongelmiin.

Hermeneuttisessa eli praktisessa tiedonintressissä painotetaan ilmiöiden ymmärtämistä ja kielellisen kommunikaation merkitystä erilaisissa kulttuurisissa todellisuuksissa. Saavutettu yhteisymmärrys toimii tutkimustoiminnan pätevyyden kriteerinä. Teorian ja käytännön suhteessa korostuu induktiivinen eli käytännöstä teoriaan suuntautuva ote. Taus-talla on holistinen ja humanistinen ihmiskäsitys, jolloin yhteistyö tutki-jan ja tuttavien (osallistujien) välillä korostuu. Ihmisten tai instituutioiden toiminnan luonteen, tarkoituksen ja päämäärien tutkiminen merkitsee mahdollisimman kokonaisvaltaista suhtautumista ja eläytymistä tutkimuskohteeseen eli tutkittavaan ilmiöön. (Habermas 1987; Kusch 1986; Tuomi & Sarajarvi 2002, 31–36.) Jännitteitä voi liittyä esimerkiksi siihen, millaisen paikan kausaalisuhteet ilmiöiden ymmärtämisessä saavat ja millaiseen muotoon saavutettu yhteisymmärrys lopulta puetaan eli miten se tutkimuskielellä ilmaistaan. Ihmisten välisessä toiminnassa, siis usein myös tutkijan ja tutkittavan suhteessa, vallitsee sekä avoimeen että kätkeytyyn pakkoon liittyviä elementtejä. Kommunikaation luomia mahdollisuuksia voidaan käyttää myös välineellisesti hyväksi, mikä aiheuttaa jännitteitä tutkimusprosessin eri vaiheissa.

Kriittinen eli emansipatorinen tiedonintressi perustuu kriittisiin yhteiskuntateorioihin, jolloin valta, kriittinen tietoisuus ja yhteiskunta-analyysi sekä teorian ja käytännön dialektinen välittyminen korostuvat. Tutkimuksen tarkoituksena on toiminnan kehittäminen ja muutokseen tähtääminen. Teorian ja käytännön vuorovaikutus, tutkijan ja tutkittavien (osallistujien) subjektiivisuus, aktiivisuus ja yhteisvastuullisuus korostuvat. Emansipatorisen tiedonintressin ominaisuutena on myös operoiminen teknisen ja praktisen tiedonintressin toimintamuotojen alueella esimerkiksi silloin, kun inhimillinen toiminta on esineellistynyt niin, ettei se ole enää millään tavoin mielekäästä. (Kusch 1986, 166–168.) Käytäntötutkimukseen liittyy monenlaisia ja monensuuntaisia vallan käytön muotoja ja näin ollen myös niihin kytkeytyvää eettistä problematiikkaa.

Sosiaalialan käytäntötutkimuksessa voidaan tunnistaa kiinnittymistä erityisesti praktiseen, mutta myös kriittiseen tiedonintressiin. Toisaal-

ta myöskään teknisen tiedonintressin kysymys ei ole tutkimuksesta kokonaan poissuljettu. Käytäntötutkimuksen yhtenä kysymyksenä on myös, millaisen aseman eri tiedon lajit eli tieteellinen tieto, asiantuntijatieto (professionaalinen tieto), arkitieto, taiteellinen tieto ja hiljainen tieto käytäntötutkimuksessa saavat. Sosiaalialalla arkitiedon kantajia ovat esimerkiksi asiakkaat, jolloin tutkimuksen kohteina ovat olleet esimerkiksi erilaiset arjen sankarien ideologiat. Luovuus, innovatiivisuus ja kommunikoinnin mahdollistaminen ovat osoituksena käytäntötutkimukseen liittyvistä taiteellisen tiedon elementeistä. Hiljaisella tiedolla on paikansa käytäntötutkimuksen kontekstissa, mutta sen tunnistaminen on vaikeaa ja siihen liittyy erilaisia jännitteitä myös tulkinnallisista syistä. (Arnkil 2005, 185–186; Yliruka 2005). Käytäntötutkimuksen pyrkimyksenä on Wallsin (2005) mukaan nähdä kokemustiedon merkitys osana hiljaista tietoa. Kokemustiedon merkitys tulee ilmi ammatillisena osaamisena ja elämäkokemuksena ja se muokkaantuu ajallisen, sosiaalisen ja kulttuurisen vuorovaikutuksen kautta.

Käytäntötutkimuksen tiedonmuodostus kiinnittyy usein toimintatutkimukselliseen kontekstiin (Arnkil 2005, 179). Toimintatutkimus on mahdollista toteuttaa joko teknisellä, käytännöllisellä tai tietoisuutta lisäävällä lähestymistavalla ja lähestymistavan valinta vaikuttaa erityisesti tutkijan toimintaan. Teknisessä lähestymistavassa korostuu deduktiivinen ote, jolloin luodaan selkeät tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat, määritellään tutkimusongelma, valitaan kohdeyhteisö, kerätään ja analysoidaan aineisto ja käsitellään tulokset. Tutkimusprosessi etenee kuitenkin toimintatutkimuksen syklien mukaan ja tutkijan tehtävänä on arvioida uuden mallin toimivuutta käytännössä. Käytännöllinen eli vastavuoroinen lähestymistapa on sosiaalityön käytäntötutkimuksessa yleisin. Siinä toiminnan kehittämisideat nousevat käytännön ongelmista ja toiminta ongelmien ratkaisemiseksi suunnitellaan yhdessä toimijoiden ja tutkijan kanssa ja toiminnan tuloksia arvioidaan ja menetelmiä muutetaan toimintaa kehittävään suuntaan. Tietoisuutta lisäävä lähestymistapa on sekä induktiivinen että deduktiivinen. Sen mukaan toimittaessa

pyritään paitsi ongelman määrittämiseen myös teoreettisen tietämyksen lisäämiseen vallitsevasta ongelmasta ja sen vähentämiseen tai poistamiseen tähtäävistä erilaisista toimintamalleista. (Lauri 1997, 118–119; Eskola & Suoranta 1998, 122–132.) Jännitteitä voi liittyä esimerkiksi päämäärien asettamiseen sekä muutosta vaativien kysymysten tunnistamiseen, tulkintoihin, yleistettävyyteen ja manipuloitavuuteen.

Tieteellisen uskottavuuden kannalta on merkitystä sillä, että käytäntötutkimukseen sisältyy usein myös arviointitutkimuksen elementtejä. Arviointiin liittyy (esim. Fetterman 1997, 381–397; Kazi 2003) innovatiivisuus ja demokraattisuus sekä tutkijan ja tutkimukseen osallistujien vuorovaikutus. Tutkimusote on arvo-orientoitunut, sillä sen tarkoituksena on auttaa ihmisiä tunnistamaan toimintaa ja parantamaan sitä itsearviointin ja reflektion keinoin. Sosiaalialan käytäntötutkimus on kiinnitetty usein kehittämishankkeisiin, joihin myös arviointi keskeisesti kuuluu (esim. Satka ym. 2005).

Elämismaailman ja systeemimaailman kohtaaminen

Käytäntötutkimuksessa voidaan tunnistaa elämismaailman ja systeemimaailman olemassaolo. Tutkijalla ja tutkimuksen kohteella (ihminen) on oma elämismaailmansa ja käsityksensä systeemimaailman todellisuudesta. Elämismaailman yhteydessä voidaan puhua myös niin sanotusta subjektipainottaisesta toimijateoriasta. (Walls 2005; Arnkill 2005.) Elämismaailmalla ymmärretään (Habermas 1987; Gronow 1982) luonnollisten suhteiden ja arjessa tapahtuvan toiminnan kokonaisuutta ja sille on tyypillistä tasa-arvoinen vuorovaikutus ja ymmärrys. Sen olemukseen kuuluu merkityksien välittäminen kielen avulla. Merkitysrakenteilla on kulttuurinen ulottuvuus, sillä ne ovat kehittyneet sukupolvien mukana ja niitä tulkitaan aina kunkin sukupolven muodostamisen näkökulmien avulla. Tulkintaprosessi, joka perustuu niin sanottuun

ylisukupolviseen kommunikaatioon, on keskeinen. Samalla puhutaan kulttuurisesta uusintamisesta, sosiaalisesta integraatiosta ja sosialisatiosta. Jännitteitä liittyy siihen, miten elämismailman ja systeemimailman välinen dialogi käytäntötutkimuksessa toteutuu.

Elämismailmaa voidaan ymmärtää niin sanottuna arkipäivän kokemusmailmana ikään kuin elämän taustana. Sen rajallisuuden ymmärtäminen on käytännön toiminnassa usein vaikeaa, sillä se on vielä jotain enemmän kuin vain kulttuurisesti perittyä taustatietoa. Ihmisten elämismailmat eriytyvät toisistaan sitä enemmän, mitä enemmän he perustavat asioiden ymmärtämisen omiin tulkintoihinsa. Yksilöllisten elämismailmojen kyseenalaistaminen on hankalaa tai jopa mahdotonta ja toisaalta ei ole mitään mieltäkään kyseenalaistaa tutkimuksen keinoin ihmisten elämismailmoja. Toisaalta kyseessä on kuitenkin niin sanottu esteoreettinen kokemuksen maailma, jossa ihminen aina elää ja joka muodostaa pohjan kaikelle tietämiselle ja asioiden määrittelylle. (esim. Gronow 1982; Kusch 1986.) Käytäntötutkimuksessa tutkijalle hänen oma elämismailmansa muodostaa tietämisen perustan kahdessa eri merkityksessä; sen avulla jäsentyy kehys, jonka alueella rakentuu todellisuutta koskevaa tietoa. Lisäksi tieto on käytännöllisesti sitoutunutta, sillä sitä ohjaavat myös elämismailman niin sanotut käytännölliset intressit, joten elämismailma toimii myös todellisuutta koskevan tiedon perustana.

Elämismailman tehtävänä on muodostaa ne rajat, joiden sisällä tilanteet vaihtelevat. Vuorovaikutuksen muodostumisen edellytyksenä käytäntötutkimuksessa on, että tutkijalla ja tutkimuksen kohteilla (ihmisillä) on yhteinen elämismailma edes jossain määrin. Yhteisymmärryksen saavuttamisen perustaksi tarvitaan yhteisesti ymmärrettyjä lähtökoh-
tia, periaatteita ja sellaisia yhteisiä tilanteita, jotka muodostavat taustan kommunikatiiviselle toiminnalle. Erilaisten merkitysrakenteiden välityminen tasa-arvoisessa vuorovaikutuksessa on yksi keskeisimmistä elämismailmaan liittyvistä painotuksista. Vastaavanlaiset elementit korostuvat dialogisessa vuorovaikutuksessa (Arnkil 2005; Mönkkönen 2002,

59–63), jossa ajatusten tasavertainen huomiointi ja ajatustenvaihto sekä osallistuminen toimintaprosessin eri vaiheisiin korostuvat.

Käytäntötutkimuksessa joudutaan jatkuvasti kysymään, missä määrin tutkija tuntee sitä elämismailmaa, jota hän tutkimuskohteiden kautta haluaa ymmärtää, tulkita ja kuvata. Pyrkimys erilaisten elämismailmojen ymmärtämiseen edellyttää yleensä yhteisöön kuulumista ja osallistumista myös sen tuottamiseen, mitä aikoo ikään kuin selvittää. Näin on siksi, että elämismailman ymmärtämisen käsitteelliset rajaukset liittyvät yleensä vain osallistujien kulttuurisesti perittyihin tai yhteisesti tuotettuihin tulkintoihin.

Elämismailman näkökulma on yhteiskunnan elämää ja ilmiöitä tulkittaessa kuitenkin suppea ja sen vuoksi käytäntötutkimuksessa tarvitaan myös systeemiteoreettista ajattelua esimerkiksi yhteiskunnan ohjauselementtien ja erilaisten toimintaketjujen ymmärtämiseksi. Elämismailman vastakohtana systeemimailma muotoutuu talouden ja hallinnon osajärjestelmien ja niiden toiminnan avulla, jolloin ihmisten välisiä suhteita ohjaavat erilaiset valtaelementit. Kehittyvä systeemimailma on yhteiskunnallinen alajärjestelmä muiden järjestelmien rinnalla. Systeemimailman yhteydessä voidaan puhua myös toimintaa ohjaavista ulkoisista kausaalisista tekijöistä, joita myös sosiaalityön käytäntötutkimus sisältää. (Kuusela 1996, 291–293; Kusch 1986.)

Käytäntötutkimuksessakin tutkija edustaa yleensä myös systeemimailmaa, jota luonnehtii kognitiivis-institutionaalinen tulosvastuu, joka taas on elämismailmalle vierasta. Esimerkiksi tutkimuksen luotettavuuteen liittyvää problematiikka voi syntyä, jos systeemimailma pyrkii omien mekanismiensa avulla elämismailman, esimerkiksi arkielämän vuorovaikutuksen alueelle. Silloin elämismailman keskeiset elementit (esimerkiksi kulttuuri ja persoonallisuus) voivat jäädä sivuun tai erota toisistaan. Vaarana on vuorovaikutuksen muuttuminen välineelliseksi ja pakonomaiseksi rahan ja vallan tarkoitusperiä ajavaksi. Tiedon tuottamisen kannalta on ongelmallista, ettei systeemille alisteinen elämismailma pysty muodostamaan sellaista yhteisyysuhteiden perustaa, jossa

objektiivisen tiedon muodostaminen olisi mahdollista. Ihmiset ovat ikään kuin tutkimuksen kohteita ja systeemin osia, joiden tulee toimia rajattujen tarkoituserien mukaan. Lisäksi eriytyminen saattaa elämismaailmassa merkitä myös rationaalisuuden kasvua ja samalla lisääntyvää kommunikaation tarvetta. Tähän yhdistelmään liittyy yhä voimakkaampi erimielisyyden vaara.

Elämismaailman ja systeemimaailman kysymys on toimintatutkimuksellisessa kontekstissa lähinnä eettinen, mutta toisaalta sillä voidaan olettaa olevan vaikutusta myös tiedon muodostukseen. Teknisen tason toimintatutkimuksessa tutkimukseen osallistujat nähdään systeemimaailman osina, ja praktisen tulkinnallisen tason toimintatutkimuksessa ovat osa yhteistä elämismaailmaa. Kriittisen tason toimintatutkimuksessa osallistujat kuuluvat sekä elämis- että systeemimaailmaan. Menetelmällisenä kysymyksenä elämismaailma muodostuu aina suhteessa yksilöön, joten se avaa näkökulmaa myös yksilöllisyyden ymmärtämiselle. Ihmisten hyväksymisen kannalta on merkittävää, ettei elämismaailmaa voi sellaisenaan asettaa myöskään kyseenalaiseksi. (Arnkil 2005.) Eri-laisten merkitysrakenteiden välittyminen tasa-arvoisessa vuorovaikutuksessa on yksi keskeisimmistä menetelmällisistä näkökulmista. Tämä merkitsee yhteisymmärrykseen orientoituneen toimintatavan lisäksi sitä, ettei toista osapuolta käytetä keinona eikä häntä pyritä ikään kuin manipuloimaan. Vastaavanlaisia elementtejä on tunnistettavissa dialogisessa vuorovaikutusorientaatiossa (Mönkkönen 2002), jossa vuorovaikutuksessa olevien tasavertainen huomiointi ja ajatustenvaihto sekä osallistuminen toimintaprosessin eri vaiheisiin korostuvat.

Kehittämisen ja tutkimuksen suhde

Käytäntötutkimusta on vaikea erottaa kehittämistyöstä, sillä tutkimusaiheet ja ongelmien asetelut kytkeytyvät juuri työn käytäntöihin. Tiedon jäsentämiseksi tarvitaan tutkimusta, sillä tieto muuttuu hyödynnettäväksi vasta, kun kehittämistyöhön osallistuvilla on myös

taito muuttaa tieto paremmaksi toiminnaksi. Esimerkiksi sosiaalialan työn rajat ja kohteet ovat ajassa liikkuvia, ja tutkimuksen kautta syntynyt tiedontuotanto on monisäikeistä. Yhä uudelleen kysytään, mikä on käytännön ja tutkimuksen suhde ja miten voidaan vaikuttaa näkyvämmiin yhteiskunnassa. (Lähde 2004.) Sosiaalialan työn käytännön, kehittämisen ja tutkimuksen kontekstissa voidaan kysyä, ketkä todellisuudessa vaikuttavat, mihin vaikutetaan ja millä keinoilla vaikutetaan.

Arviointi liittyy keskeisenä elementtinä erityisesti emansipatoriseen eli kriittisesti suuntautuneeseen käytäntötutkimukseen. Arvioinnin kohteena on toiminta, jonka avulla haetaan muutosta johonkin yhteiskunnassa vallitsevaan epäkohtaan (Kazi 2003; Fetterman 1997). Käytäntötutkimuksessa arvioinnin kohdetta voidaan pitää tapauksena, jota tutkitaan kontekstisidonnaisesti niin, että esimerkiksi paikalliset, sosiaaliset ja ajalliset tekijät otetaan huomioon. Jokaisella kehittävässä tutkimuksen kohteella on siis ainutkertainen ja omanlaisensa sosiaalinen ja paikallinen todellisuus, jonka tuntemusta tarvitaan myös tutkimus- ja arviointiprosessin eri etenemisvaiheissa. Jännitteitä liittyy siihen, onko tutkittava ilmiö niin sanottu tyypillinen tapaus, jonka kautta voidaan vetää johtopäätöksiä myös toisiin samanlaisiin tyypillisiin tapauksiin. Kyseessä voi olla esimerkiksi formatiivinen kehittämisarviointi, jonka tarkoituksena on selvittää päämääriä, kerätä tietoa ja saada palautetta useissa yhteyksissä, muokata tai kehittää toimintaa sekä kiinnittää huomiota prosesseihin ja siihen, mitä esimerkiksi tietyssä projektissa tapahtuu. Toisaalta voidaan puhua myös summatiivisesta arvioinnista, sillä samalla arvioidaan aikaansaannoksia ja tavoitteiden asettamista. (Rostila & Mäntysaari 1997.)

Käytäntötutkimukseen liittyy usein kehittävässä työntutkimuksen idea. Kehittävässä työntutkimuksessa pohditaan esimerkiksi sitä, mitä tekijällä, kohteella, tuloksella, välineillä, säännöillä, yhteisöllä ja työnjaolla tarkoitetaan. Kyseessä on tietoisesti hallittu työote, joka toimii voimavarana toiminnan eteneminen käytännöissä. Tutkimusprosessi etenee vuorovaikutuksellisesti ja yleensä vaiheittain. Työskentely on avointa,

palautetta antavaa ja saavaa sekä oppimisen mahdollistavaa. Siinä on tunnistettavissa myös kokemuksellisen oppimisen prosessi varsinkin silloin, kun tutkimusta tehdään toimintatutkimuksellisella otteella. (Satka ym. 2005; Rostila & Mäntysaari 1997.)

Sosiaalialan käytäntötutkimuksen kontekstissa rakennetaan myös yliopistojen ja sosiaalialan osaamiskeskusten välistä yhteistyötä, sillä osaamiskeskuksilla on keskeinen rooli tutkimus-, kokeilu- ja kehittämistoiminnassa (Satka ym. 2005). Niiden tehtävänä on luoda uusia toimintamalleja ja käytäntöjä esimerkiksi sosiaalipalvelujen organisointiin, sosiaalisten ongelmien ratkaisemiseen ja väestön hyvinvoinnin ylläpitämiseen eli olla siis mukana sosiaalisten innovaatioiden synnyttämisessä. Sosiaalialan osaamiskeskusten piirissä tehtävään tutkimukseen liittyvät odotukset ovat moninaisia, sillä kehittämistyö vaatii työn sisällön ja työmenetelmien muutostarpeiden ymmärtämistä, substanssiosaamista, yksilö- ja organisaatiopsykologista tuntemusta sekä tietoa kunnan tai muun toimintaympäristön sekä talouden ja vallankäytön rakenteiden muutoksista. (Husso 2004; Auranen ym. 2005.)

Kehittämisen ja tutkimuksen kytkennät ovat sitä vahvemmat, mitä teoreettisesti vahvempaa ja eettisesti perustellumpaa käytäntötutkimus on. Sosiaalialan työssä työn rajat ja kohteet ovat olleet monella tavoin ajassa liikkuvia, ja yhä uudelleen kysytään, mikä on käytännön ja tutkimuksen suhde, miten rakennetaan siltoja lähitieteisiin ja miten ylläpidetään akateemista ja ammatillista profiilia sekä miten voidaan vaikuttaa näkyvämmiin yhteiskunnassa (esim. Metteri 2003; Pösö 2004; Lähde 2004). Tutkittavat ilmiöt tulevat olemaan yhä moninaisempia, mikä merkitsee myös laajemman tieteellisen perspektiivin sekä yhteiskunnan ja erilaisten toimintaympäristöjen muutoksen ymmärtämistä sekä paneutumista erityisesti ihmisarvoa ja ihmisten toimintaa sivuavaan tutkimuksen eettiseen problematiikkaan. (esim. Haverinen 2005.) Jännitteitä liittyy käytäntötutkimukseen yhteiskunnallisena vaikuttajana silloin, jos tutkimusta ei pystytä irrottamaan konkreettisen arjen kuvauksesta laajemman yhteiskunnallisen ilmiön tasolle.

Tutkimusmenetelmien moninainen kirjo

Tiedon muodostamisen lähteitä voidaan käytäntötutkimuksessa luonnehtia monimuotoisiksi. Keskeisiä ovat kvalitatiiviset aineistonhankintamenetelmät (esim. Eskola & Suoranta 1998; Aaltola ym. 2001), esimerkiksi haastattelu, havainnointi, etnografia, erilaiset tarinat ja metaforat, päiväkirjat, toimintatutkimukselliset syklit, elämäkerrat ja selontekojen menetelmä (ihmisten omien tulkintojen ja merkitysten tutkimista erilaisista arkielämän tapahtumista). Yhteistä näille tiedon lähteille on, että analyysivaiheessa eli uuden tiedon muodostamisprosessissa tietoa pyritään jäsentämään systemaattisesti jollain mielekkäällä tavalla. Analyysimenetelminä voivat olla esimerkiksi teemoittelu ja tyyppittely sekä sisällön erittely ja diskursiiviset analyysimenetelmät.

Käytäntötutkimuksesta löytyy kosketuspintoja esimerkiksi fenomenografiaan ja etnografiaan. Fenomenografisen tutkimuksen kohteena ovat ihmisten erilaiset käsitykset ympäröivästä maailmasta. Fenomenografia soveltuu hyvin laadullisen aineiston analyysitekniikaksi, mutta se voi johtaa helposti staattiseen näkemykseen ihmisten ajattelutavoista ja toiminnoista. Tulokset ilmaistaan kuvauskategorioina, jotka edustavat laadullisesti erilaisia käsityksiä tutkittavasta ilmiöstä. Löydetyt kuvauskategoriat ovat sidottuja kuvauksen kohteena olevaan sisältöön. Kuvauskategoriat muodostetaan tulkitsemalla aineistoa. Kategorioita ei voi määrittellä etukäteen jonkin teorian tai aikaisempien tutkimusten pohjalta, vaan tulkinta tapahtuu aineistolähtöisesti. Vertaamalla ilmaistujen käsitysten samanlaisuuksia ja erilaisuuksia tutkija pyrkii luokittelemaan käsitykset laadullisesti erilaisiin ryhmiin. (Åstedt-Kurki & Nieminen 1997, 152–158; Eskola & Suoranta 1998, 104–106.)

Etnografisessa tutkimuksessa tutkimuskysymys tarkentuu tutkimusprosessin kuluessa. Tutkimusprosessissa tuotettu teoria koostuu kulttuurisista teemoista, näitä rakentavista käsitteistä ja niiden välisistä suhteista. Tavoitteena on mahdollisimman syvällisen tiedon saaminen tutkittavasta ilmiöstä. Systemaattisen tutkimusprosessin aikana havainnoidaan,

kuvaillaan, dokumentoidaan ja analysoidaan kulttuurisia malleja, jotta voidaan ymmärtää ihmisten elämäntapaa ja käyttäytymistä heille tutussa ympäristössä. (Eskola & Suoranta 1998, 105). Etnografista metodia käytetään käytäntötutkimuksessa silloin, kun tutkittavasta ilmiöstä ei ole lainkaan tietoa tai tietoa on vähän. Vähän tutkittuja ilmiöitä on sosiaalialalla edelleen runsaasti.

Sosiaalialan käytäntötutkimus on perusluonteeltaan yleensä kvalitatiivista, ja siinä korostuvat muuttuvan maailman haasteet tutkimus- ja työmetodeihin. Tiedontuotanto on monisäikeistä, ja sen vuoksi sosiaali-teoriasta johdettujen kuvaamiseen ja selittämiseen tarkoitettujen mallien rinnalle tarvitaan metodeja, jotka jäsentävät todellisuutta kulttuuriselta kannalta paremmin ymmärrettäväksi. Tutkittavia ilmiöitä tarkastellaan induktiivisella otteella ja niiden luonnollisessa yhteydessä. Tutkittavia ilmiöitä ja niiden välisiä suhteita yritetään kuvata, selittää ja ymmärtää. Tavoitteena on teoreettisten rakenteiden kehittäminen. (Satka ym. 2005; Walls 2005; Arnkil 2005.)

Kielellä ja dokumentoinnilla on sosiaalialan käytäntötutkimuksessa keskeinen merkitys. Jännitteitä voi syntyä, jos tutkimuskielen ja käytännön kielen tulkinnat poikkeavat toisistaan ja jos vuorovaikutuksen näkyvä ja näkymätön puoli ovat keskenään ristiriidassa. Dokumentoinnissa jännitteitä voi liittyä esimerkiksi merkitysten erilaiseen ymmärtämiseen ja tulkintoihin sekä siihen, mihin viitekehukseen niiden käsitteellinen jäsentäminen perustuu. Lisäksi dokumentointiin liittyy kontekstuaalisia jännitteitä, joilla myös voi olla vaikutusta tutkimuksen luotettavuuteen. (Kääriäinen 2005, 161–167.) Tutkittavan ilmiön käsitteellinen jäsentäminen voi toisaalta jäädä myös kesken, jolloin yksilötasolle jäänyt subjektiivisen tulkinnan todellisuus voi kaventaa käytäntötutkimuksen luotettavuutta.

Käytäntöperäinen ja toimijoihin sidottu tiedon muodostaminen sisältää henkilökohtaisen koskettavuuden kysymyksen. Tutkimuksen kohteena olevat ilmiöt ovat eettisesti vahvasti latautuneita esimerkiksi silloin, kun ne kiinnittyvät yksittäisten tapausten kautta erilaisiin margi-

naaleihin tai vallan problematiikkaan (Satka ym. 2005; Granfelt 2005.) Yksilötasolla ilmenevät vallan ja epäoikeudenmukaisuuden kysymykset voivat aiheuttaa esimerkiksi tulkintojen objektiivisuuteen liittyviä jännitteitä niin, että erilaiset ääri-ilmiot saavat analysoinnissa kohtuuttoman suuren tilan. Käytäntötutkimuksen tehtävänä on jäsentää tätä kontekstia mahdollisimman objektiivisesti, mutta onko sillä myös mahdollisuus virittää tähän kontekstiin liittyvää laajempaa eettistä ja yhteiskunnallista keskustelua?

Vertailtavuus ja yleistettävyysskysymykset ovat käytäntötutkimuksessa aineistojen kvalitatiivisuudesta johtuen usein pulmallisia. Toisaalta siinä ei kuitenkaan tarvitse sulkea pois tapausten keskinäistä vertailua, sillä huomio voi samanaikaisesti kiinnittyä esimerkiksi kahteen hiukan erilaiseen tapaukseen. Vertaileva tutkimusote sopii esimerkiksi erilaisten toimintaorientaatioiden ja työprosessien tutkimukseen ja arviointiin. Tuolloin jännitteitä voi liittyä tutkimuksen tarpeiden ja tavoitteiden välisen suhteen analysointiin sekä toiminnan taloudellisuuden ja vaikuttavuuden arviointiin.

Yhteenveto

Käytäntötutkimuksen tavoitteena on jäsentää ja käsitteellistää käytännön toimintaa ja käytännössä toimivien ihmisten tietoisuutta toiminnastaan yksilöllisistä, yhteisöllisistä tai yhteiskunnallisista kysymyksenasetteluista ja lähtökohdista käsin. Sen tiedontuotanto on kulttuurista, innovatiivista ja yhteisesti luotua sekä kielellisiin rakenteisiin sidottua. Käytäntötutkimuksen asema ja rooli on vielä jossain määrin täsmentymätön ja näin ollen se etsii edelleen paikkaansa yhteiskunnassa ja tieteellisen tutkimuksen kentällä.

Tieteellisen uskottavuuden kysymys on käytäntötutkimuksessa olennainen, joten tieteellisten koordinaattien osoittaminen on tutkimuksen keskeinen ydintehtävä. Yhtenä kiinnittymispintana voi olla esimerkiksi Habermasin tiedonintressiteoria, joka mahdollistaa sen, että käytäntö-

tutkimuksen teorian muodostusta sekä aineiston hankintaa ja analysointia voidaan lähestyä sekä teknisen, praktisen että emansipatorisen tiedonintressin näkökulmista. Sosiaalialan käytäntötutkimuksessa voidaan tunnistaa painotuksia, jotka liittyvät kaikkiin tiedonintresseihin mutta aivan erityisesti praktiseen ja emansipatoriseen tiedonintressiin. Toisaalta käytännölliset intressit voivat ohjata käytännössä sitoutunutta tiedon muodostusta niin vahvasti, että tieteellisten intressien asema jää kohuttoman ohueksi.

Käytäntötutkimusta voidaan luonnehtia kenttänä, jossa elämismailma ja systeemimailma väistämättä kohtaavat. Jokaisella toimijalla on oma systeemi- ja elämismailmansa ja toisaalta kommunikaation ja ymmärtämisen ehtona on näiden erilaisten maailmojen edes ajoittainen ymmärtäminen. Käytäntötutkimuksessa joudutaankin usein kysymään, missä määrin tutkija, joka edustaa myös systeemimailmaa, tuntee tutkimuskohteiden todellista elämismailmaa ja miten hän pystyy sitä objektiivisesti tulkitsemaan.

Käytäntötutkimuksen tiedonmuodostukselle on tyypillistä kiinnityminen esimerkiksi toimintatutkimuksen ja arviointitutkimuksen konteksteihin, jolloin erityisesti praktinen eli käytännöllinen mutta myös kriittinen eli tietoisuutta lisäävä lähestymistapa korostuvat. Käytäntötutkimusta onkin vaikeaa erottaa työn kehittämisestä, sillä tutkimusaiheet ja ongelmien asetelut kytkeytyvät juuri työn käytäntöihin. Tutkimuksen ja kehittämisen suhde voi olla myös ristiriitainen, sillä tutkimusta ei aina mielletä työn kehittämisen keskeiseksi osatekijäksi. Kehittämisen ja tutkimuksen suhde on kuitenkin toisaalta sitä vahvempi mitä teoreettisesti ja eettisesti perustellumpaa tutkimus on.

Menetelmällisten kiinnittymiskanavien kirjo on käytäntötutkimuksessa monisäikeinen. Pyrkimykset tutkittavien ilmiöiden ymmärtämiseen ja niiden tulkintaan sekä teorian muodostamiseen ovat erittäin haasteellisia, sillä ihmisten välisessä toiminnassa vallitsee sekä avoimeen että kätkeytyyn pakkoon ja myös valtaan liittyviä elementtejä. Toisaalta myös kommunikaation luomia mahdollisuuksia voidaan käyttää välineel-

lisesti hyväksi. Dokumentoinnissa jännitteitä voi liittyä esimerkiksi tutkimuskielen ja käytännön kielen eroihin, merkitysten erilaiseen ymmärtämiseen ja tulkintoihin sekä käsitteiden jäsentämisen laajempaan viitekehukseen. Sosiaalialan käytäntötutkimukselle näyttää olevan ominaista oman toimintakulttuurin luominen, joka voi osaltaan vahvistaa tutkimusta sen sisältä käsin. Tieteelliseen tutkimukseen kuuluu kuitenkin myös yleistettävyyden ja avoimuuden, joiden huomioiminen on käytäntötutkimuksessa välttämätöntä.

Lähteet

- Aaltola, J. & Valli, R.* (toim.) 2001. Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Arnkil, T.* 2005. Metaforat, dialogisuus ja käytäntötutkimus. Teoksessa M. Satka, S. Karvinen-Niinikoski, M. Nylund & S. Hoikkala. Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsinki: Palmenia, 173–200.
- Auranen, J., Hakalisto, A., Hiltunen-Toura M., Hämäläinen-Abdessamad M., Kaski, P., Myllärinen, T., Sipilä, A., Sutela, R. & Väisänen, R.* 2005. Arviointi osana sosiaalialan kehittämistä. Kaakkois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisuja A. 1:2005. Lappeenranta: Lappeenrannan teknillisen yliopisto.
- Eskola, J. & Suoranta, J.* 1998. Johdatus kvalitatiiviseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.
- Fetterman, D.* 1997. Empowerment evaluation and accreditation in higher education. teoksessa E. Chelimsky & W.R. Shadish (eds.) Evaluation for the 21 century. Handbook, 419–441.
- Granfelt, R.* 2005. Marginaalitarinat ammattikäytäntöjen kehittämisen aineksina. Teoksessa M. Satka, S. Karvinen-Niinikoski, M. Nylund & S. Hoikkala (toim.) Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsinki: Palmenia, 240–258.
- Gronow, J.* 1982. Jurgen Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teoria. Sosiologia 19 (4), 248–258.

- Habermas, J.* 1987. *The Theory of Communicative Action. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason. Volume II.* Cambridge: Polity Press.
- Haverinen, R.* 2005. Toimintaympäristöt sosiaalityön käytäntötutkimuksen haasteena. Teoksessa M. Satka & S. Karvinen-Niinikoski & M. Nylund & S. Hoikkala. *Sosiaalityön käytäntötutkimus.* Helsinki: Palmenia, 99–123.
- Husso, M.* 2004. Innovaatioiden aika. Sosiaalialan tutkimus, tieto ja välittämisen taito. Keski-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen tutkimuksia 2: 2004. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Juhila, K. & Pösö, T.* 2000. Sosiaalityön toimintakulttuurit. Teoksessa S. Karvinen & T. Pösö & M. Satka (toim.) *Sosiaalityön tutkimus. Metodologisia suunnistuksia.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 171–206.
- Karvinen, S. & Pösö, T. & Satka, M.* (toim.) 2000. *Sosiaalityön tutkimus. Metodologisia suunnistuksia.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kazi, M.* 2003. Realist evaluation for practice. *British Journal of Social Work* 33, 803–818.
- Kusch, M.* 1986. *Ymmärtämisen haaste.* Jyväskylä: Gummerus.
- Kuusela, P.* 1996. *Yhteiskuntateoria, sosiaalinen toiminta ja sosiaalityeet. Tutkimus sosiaalisen toiminnan teorian nykytilasta ja kehityksestä 1900-luvulla.* Kuopion yliopiston julkaisuja E. *Yhteiskuntatieteet* 35. Kuopio: Kuopion yliopiston painatuskeskus.
- Kääriäinen, A.* 2005. Dokumentointi tiedonmuodostuksena. Teoksessa M. Satka & S. Karvinen-Niinikoski & M. Nylund & S. Hoikkala (toim.) *Sosiaalityön käytäntötutkimus.* Helsinki: Palmenia, 159–171.
- Lauri, S.* 1997. Toimintatutkimus. Fenomenologisen tutkimuksen peruskysymykset hoitotieteissä. Teoksessa M. Paunonen & K. Vehviläinen-Julkunen (toim.) *Hoitotieteen tutkimusmetodiikka.* Juva: WSOY, 114–135.
- Lähde, A.* 2004. Maisemanväriset vaikuttajat. *Janus* 12 (2), 239–242.
- Metteri, A.* 2003. Asiakkaan ääntä kuunnellen. Kitkakohdista kehittämisehdoiksi. Helsinki: Edita.

- Mönkkönen, K.* 2002. Dialogisuus kommunikaationa ja suhteena. Vastaamisen, vallan ja vastuun merkitys sosiaalialan asiakastyön vuorovaikutuksessa. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 94. Kuopio
- Pösö, T.* 2004. Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista. Tutkimuksia 133. Helsinki: Stakes.
- Rostila, I. & Mäntysaari, M.* 1997. Tapauskohtainen evaluaatio sosiaalityön välineenä. Raportteja 212. Helsinki: Stakes.
- Satka, M. & Karvinen-Niinikoski, S. & Nylund, M. & Hoikkala, S.* 2005. Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsinki: Palmenia.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A.* 2002. Laadullinen tutkimus ja sisällön analyysi. Jyväskylä: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Walls, G.* 2005. Sosiaalityön käytäntötutkimus – koordinaatteja ja jännitteitä. Teoksessa M. Satka & S. Karvinen-Niinikoski & M. Nylund & S. Hoikkala (toim.) Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsinki: Palmenia, 23–46.
- Yliruka, L.* 2005. Sosiaalityön itsearviointi kontekstuaalisena käytäntönä. Teoksessa M. Satka & S. Karvinen-Niinikoski & M. Nylund & S. Hoikkala (toim.) Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsinki: Palmenia, 124–143.
- Åstedt-Kurki, P. & Nieminen, H.* 1997. Fenomenologisen tutkimuksen peruskysymykset hoitotieteissä. Teoksessa M. Paunonen & K. Vehviläinen-Julkunen (toim.) Hoitotieteen tutkimusmetodiikka. Juva: WSOY, 152–163.